

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК, ДІЄВИЙ ВАЖІЛЬ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ В УМОВАХ ІЗОЛЯЦІЇ, ЦІЛЬ, СУТЬ ТА УМОВИ

MATERIAL RESPONSIBILITY OF THOSE SENTENCED TO IMPRISONMENT FOR A CERTAIN PERIOD, AN EFFECTIVE LEVER OF EDUCATIONAL INFLUENCE IN CONDITIONS OF ISOLATION, PURPOSE, ESSENCE AND CONDITIONS

Левчановський Д.Е., аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології

Академія Державної пенітенціарної служби

Процес відбування покарання засудженими до позбавлення волі полягає у виконанні покарання персоналом з дотриманням встановлених цілей і завдань, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України) в поєднанні із ізоляцією. Це дозволяє констатувати той факт, що існує потреба у створенні належних умов для виправлення і ресоціалізації осіб (злочинців), які перебувають в ізоляції від суспільства. Важливим елементом виконання таких умов буде фігурування професіоналізму персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Однак, результативність законодавства залежить від його виконавця та буде виражатися у результаті реалізованих положень, які передбачають процес їх імплементації для досягнення бажаного результату, а саме виправлення засуджених в процесі відбування покарання за допомогою передбачених законом методів і засобів впливу на них, що буде відображатися у результатах оцінки ступеня виправлення. Досліджуючи важливість забезпечення функціонування однієї із норм виховного впливу як матеріальна відповідальність засуджених, яка являється загальноприйнятною відповідальністю на загальних засадах, така відповідальність має особливо важливий ефект виховного впливу у поєднанні із ізоляцією, для осіб вже в статусі засудженого за вчинений раніше злочин. Допускаємо, що одним із чинників впливу відсутності достатньої матеріальної відповідальності є правовий нігілізм, який має місце у праворозумінні персоналом ДКВС України своїх завдань та впливає на фактори всебічного виправлення засуджених. Аналізуючи недостатній рівень забезпечення настання відповідальності за матеріальні збитки пошкодженого чи знищеного майна держави, що перебуває на балансі установ виконання покарань (далі – УВП), вказує на неналежний рівень організації виховного впливу на правосвідомість засуджених. Ми не можемо вважати виправлення всебічним – під впливом не співрозмірності покарання, не цільового застосування покарання та не своєчасності його настання за завдані матеріальні збитки під час відбування покарання засудженими. Тому така системність недосконалої покарання за правопорушення в УВП впливає на загальну картину оцінки ступеня виправлення засуджених в процесі відбування покарання, профілактику злочинності в УВП та вчинення повторних правопорушень, забезпечення законності та гуманності під час виконання покарання. Відсутність достатньої уваги до забезпечення загальноприйнятих норм правової поведінки, зокрема забезпечення матеріальної відповідальності засуджених, завдяки внесенню змін про добровільність праці засуджених в Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України), що частково вплинуло на ланцюжок забезпечення позитивного виховного впливу на правосвідомість засуджених в процесі відбування покарання ними, що комплексно забезпечувало реалізацію обох засобів впливу.

Ключові слова: виправлення, своєчасність настання покарання, співрозмірність покарання, матеріальна відповідальність засуджених.

The process of serving a sentence for those sentenced to deprivation of liberty consists in executing sentence by personnel in compliance with the established goals and tasks provided for by the Criminal Executive Code of Ukraine (hereinafter – the CEC of Ukraine) in combination with isolation. This allows us to state the fact that there is a need to create appropriate conditions for persons' (criminals') correction and resocialization who are isolated from society. An important element of such conditions implementation will be professionalism of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine (hereinafter referred to as the State Criminal and Executive Service of Ukraine). However, the effectiveness of the legislation depends on its executor and will be expressed as a result of implemented provisions, which provide for the process of their implementation in order to achieve the desired result, namely convicts' correction in the process of serving their sentence using the methods and means of influencing them provided by law which will be reflected in the results assessment of the correction degree. Investigating the importance of ensuring the functioning of one of the norms of educational influence as convicts' material responsibility, which is a generally accepted responsibility on general grounds. Such responsibility has an especially important effect of educational influence in combination with isolation for persons who are already in the status of a convict for a previously committed crime. We assume that one of the factors influencing the lack of sufficient material responsibility is legal nihilism, which takes place in the legal understanding by the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine their tasks and affects the factors of convicts' comprehensive correction. Analyzing the insufficient level of ensuring the onset of liability for material damage to damaged or destroyed property of the state, which is on the balance sheet of penal institutions (hereinafter referred to as the PI), indicates an inadequate level of organization of educational influence on convicts' legal awareness. We can not consider the correction to be comprehensive as it is influenced by the lack of proportionality of the punishment, the non-targeted application of the punishment and the lack of timeliness of its onset for the material damages incurred while serving the sentence by the convicts. Therefore, this systemic imperfection of punishment for offenses in the PI affects the overall picture of the assessment of the convicts' correction degree in the process of serving sentence, prevention of criminality in the PI and repeated offenses committing, ensuring legality and humanity during the execution of the sentence. The lack of sufficient attention to ensuring generally accepted norms of legal behavior, in particular ensuring convicts' financial responsibility, due to the introduction of changes on convicts' voluntary work in the CEC of Ukraine, which partially affected the chain of ensuring a positive educational influence on convicts' legal awareness in the process of serving their punishment, which comprehensively ensured the implementation of both means of influence.

Key words: correction, timeliness of punishment, proportionality of punishment, convicts' material responsibility.

Важливою вимогою державного та суспільного значення є виправлення осіб, які за вчинений злочин опинились в УВП та ізолювані у зв'язку із суспільною небезпекою. Під час відбування покарання особа в статусі «засуджений» неодмінно повинна пройти всі стадії підготовки повернення у суспільство, як рівноправного його члена та створити у себе готовність до самокерованої правотворчої поведінки, тобто забезпечити виправлення

і ресоціалізацію відповідно до ст. 6 КВК України [1]. Значущим фактором у процесі відбування покарання засудженими є позитивний виховний вплив який буде в майбутньому впливати на свідомі і підсвідомі процеси діяльності осіб в соціумі, після відбуття строку покарання. Значний допоміжний засіб для виправлення і один із основних чинників виконання покарання є ізоляція, що сприяє дієвості застосування виховного впливу на особу засудженого.

Соціальна ізоляція має значний вплив на психіку засудженого. Соціальна ізоляція покликана змінити особу засудженого, зробити певну корекцію, усунути певні особистісні дефекти. Засуджені з укоріненими соціально-психологічними дефектами мають потребу в жорсткому соціальному контролі, що здійснюється в установах виконання покарань і спрямований на зміну та викорінювання у них соціально-психологічних дефектів. Метою такого контролю є руйнування злочинних потреб, розрив соціально шкідливих зв'язків, ліквідація негативного соціального досвіду, навичок і звичок. У цьому плані позитивний вплив на засуджених справляє режим (точно встановлений порядок життєдіяльності), залучення до праці, виховний вплив, медична і психологічна допомога [2]. Матеріальна відповідальність утратила свою дієвість як засіб виховного впливу після внесення змін до КВК України про відміну обов'язку засуджених працювати в УВП, що суттєво вплинуло на попит застосування досліджуваних положень до засуджених. Пов'язано це із складністю стягнення матеріальних збитків. За допомогою емпіричного аналізу та на основі власного анкетування, як правило персоналом застосовується спрощена методика покарання за правопорушення – заміни на дисциплінарне стягнення, що на нашу думку є не співрозмірним покаранням за завдані матеріальні збитки навіть у невеликих розмірах (пошкодження чи знищення матеріально-побутових речей). Принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип пропорційності. Натомість принцип пропорційності є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком [3, с. 177]. Таким чином притягнення до матеріальної відповідальності за завдання матеріальних збитків засуджені не притягуються, стягнення має місце лише у випадках резонансу або збитків у великих розмірах.

Законодавчо закріплена норма матеріальної відповідальності засуджених, розташована в главі 19 КВК України під назвою «Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі», завдяки умовам ізоляції вона має виховний вплив який не схожий на загальні умови порядку відшкодування збитків та має добровільний характер у разі забезпечення механізму стягнення силами і засобами лише персоналом УВП. Накладення постанови начальника УВП про стягнення матеріальних збитків із засуджених не має чіткого вираження зобов'язальних ознак, тому засуджені в свою чергу «відшкодовують» згідно зі статтями 136 та 137 КВК України, таким чином відшкодування (відрахування) може відбуватися лише у випадку наявності коштів на рахунках у засуджених, у інших випадках при відсутності відшкодування провадиться на загальних підставах. Важливим фактором виховного впливу в УВП виступає своєчасність настання такого впливу за протиправну поведінку засуджених. Своєчасність плумачиться як процес, що відбувається, здійснюється тоді, коли потрібно, в свій час, та може відповідає потребам, вимогам даного моменту, доречний, актуальний [4]. Добровільність у відшкодування матеріальних збитків повинна мати розумні передбачені строки в КВК України. Таким чином, забезпеченість своєчасності відшкодування завданих збитків залежить і сам виховний вплив (який передбачений в строки відбування покарання) у іншому випадку всебічність виховного впливу втрачає свою актуальність у досягненні бажаного результату виправлення. Відсутність строків забезпечення стягнення збитків за завданих збитків згідно статтями 136 та 137 КВК України, призводить до відтягування настання відповідальності вже на загальних підставах після відбуття строку покарання, для формального закриття відкритої постанови начальника установи про стягнення матеріальних збитків.

Проведення стягнення матеріальних збитків після відбуття строку покарання є недоречним для процесу виправлення і оцінки ступеня виправлення засуджених в момент відбування строку покарання. Не своєчасність настання

покарання суттєво впливає на правосвідомість засуджених. Невипадково принцип своєчасності визнається одним з основних принципів юридичної відповідальності. З цього приводу в правознавчій літературі відзначається, що своєчасність відповідальності означає можливість притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності [5, с. 31]. Своєчасність виступає основною ознакою виховного впливу, тим паче, що виховний вплив відсутній при настанні відповідальності за матеріальні збитки без умови перебування в ізоляції.

Зокрема п. 2, ст. 123 КВК України передбачається: участь засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, а також при застосуванні заходів заохочення і стягнення [4]. Практика не співрозмірного покарання за правопорушення має місце в УВП і має вираження у дисциплінарних заходах стягнення, які мають вплив на ступінь виправлення засуджених на відміну від постанови про стягнення матеріальних збитків із засуджених, яка не має свого відображення у такому процесі. Однак вона має значення вираження лише у особистісних змінах засуджених за вчинене правопорушення. Різний ступінь впливу засобів покарання не передбачає взаємозаміну покарання відносно скоєного правопорушення засудженими. Межі застосування принципу співрозмірності (пропорційності) визначають основні цілі й засоби їх досягнення (міри з реалізацією), цінності та пріоритети, які лежать в основі вибору тих чи інших засобів та в сукупності становлять основні елементи методології зазначеного принципу [6, с. 45]. Дисциплінарна відповідальність – це певний передбачений законом та такий, що відповідає тяжкості порушення режиму захід впливу на засуджених, який застосовується уповноваженими на те органами держави і посадовими особами та передбачає встановлення на визначений строк правообмежень і спрямований в остаточному підсумку на досягнення цілей покарання [7, с. 28]. Матеріальну та дисциплінарну відповідальність важко ототожнити та провести між ними паралель, метою кожного із цих покарань не співрозмірне із ступенем скоєного правопорушення та не може вважатися співрозмірним. Не співрозмірність покарання може впливати на повторність правопорушення, стан злочинності та якості інших взаємопов'язаних засобів виправлення ДКВС України. Таким чином, відсутність належного ступеня забезпечення матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі пояснюється застосуванням до правопорушників, як за правило дисциплінарні стягнення.

Водночас, на переконання практичних працівників виправних колоній, вплинути на поведінку засуджених не вчиняти новий злочин (правопорушення) шляхом проведення з ними соціально-виховної роботи досить складно. Засуджені залишаються байдужими та не сприймають взагалі спроби працівників соціально-психологічної служби, які спрямовані на підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, формування прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю та закріплення прийнятих правил суспільної поведінки, через те, що пріоритети засуджених не пов'язані з соціальними цінностями. Через це вони ігнорують більшість виправних заходів та не бажають приймати у них участь [8, с. 199]. Тому актуальність правового нігілізму має широкий сенс для реалізації КВК України у достатній мірі в УВП. Персонал відіграє ключову роль в реалізації законодавчо вираженого вектора держави в реалізації виконання покарання. Недостатня увага персоналу до виконання принципів закону, відображається у відсутності світоглядного і особистісного росту ключових структурних підрозділів які працюють із засудженими. Потрібно зазначити, що порушення нормативно-правової регламентації службової діяльності є доволі різноманітними. Одним із характерних порушень у повсякденній діяльності у персоналу місць несвободи є правовий нігілізм – найбільш небезпечний і поширений у правовому просторі феномен. Правовий нігілізм вка-

зує на вкрай негативне ставлення до будь-яких загально-прийнятих соціально важливих цінностей [9, с. 217]. Він виникає у разі незнання законів, негативного ставлення до них, характеризується наявністю протиправної поведінки та занадто заниженою оцінкою значущості правового регулювання суспільних відносин [10, с. 194]. ДКВС України потребує профілактику таких негативних процесів, так як вони впливають і на гуманізацію процесу виконання покарання, хоч і не в повній мірі ці процеси протікають свідомо, а більш мають відношення до підсвідомого впливу на реальність дій в просторі засуджених. На даний момент потреба мінімізації правого нігілізму серед персоналу існує, а він у свою чергу суттєво впливає на застосування будь яких методів впливу на особу засудженого. Під впливом не професійного застосування норм права у засуджених формується викривлене сприйняття правової реальності, розуміння справедливості, співрозмірності кари та може сприяти негативній адаптації в суспільстві.

Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі має ознаки загальнообов'язкових норм відповідальності за протиправні дії які призвели до пошкодження чи знищення державного майна, але законодавчо не передбачено оперативність (своєчасність) настання відповідальності засуджених. Алгоритм матеріальної відповідальності засуджених за КВК України передбачає – профілактику злочинності в УВП, попередження повторюваності подібних правопорушень, економією сил і засобів які сприятимуть стягнення збитків на загальних підставах, виховний вплив на особу правопорушника та зменшення навантаження на судові органи. Злочинність в УВП має негативний вплив на процес виправлення засуджених, зазвичай пошкодження чи знищення майна установ сприяє становленню авторитету серед засуджених або для досягнення власних злочинних намірів, що може супроводжуватися субкультурою аргументацією вчинених дій. На основі аналізу власного анкетування серед неповнолітніх засуджених, не настання співрозмірного покарання за пошкодження майна УВП чи слідчого ізолятора призвело до повторюваності подібного правопорушення серед неповнолітніх засуджених, нажалі в основі покарання за матеріальні збитки були дисциплінарні стягнення. Доволі сильно вплинула відміна обов'язкової праці засуджених на використання норми по стягненню збитків за постановою начальника установи. Наслідками чого є відсутність коштів на рахунках засуджених та неможливості стягнути збитки силами установ без позову до судових органів влади, подання позову може мати не співрозмірні затрати задіяних ресурсів відносно завданих збитків засудженими. Тим паче виховний вплив буде мати свою дієвість у своєчасності настання відповідальності за правопорушення, можливість залучення до праці для відшкодування

збитків та профілактиці правослухняної поведінки. Але відсутність бажання персоналу застосовувати механізм стягнення матеріальних збитків із засуджених згідно кримінально-виконавчого законодавства може аргументуватися невеликим розміром завданої шкоди та відсутність обов'язковості засудженим відшкодувати завдані збитки за накладеною на нього постановою начальника установи. Виховний вплив, орієнтований лише на придурення, нейтралізацію негативних якостей особи, також малоєфективний, як і вседозволеність [10, с. 15]. Але, системність та неупередженість підходу до виховного впливу щодо засуджених під час всього періоду ізоляції має ефективний важіль у формуванні правосвідомості, щоб адаптувати їх в суспільство після звільнення.

Висновки. Недостатній рівень забезпечення нормативною базою для імплементації загальнообов'язкових норм поведінки (законів) в місцях позбавлення волі, та реалізації норм щодо матеріальної відповідальності засуджених. Відсутність чіткого врегулювання, якої впливає на загальний фон виправлення засуджених під час виконання покарання в ізоляції від суспільства, має вагомий вплив на процес виправлення злочинців. Застосування до засуджених дисциплінарних стягнень або відсутність будь яких правових дій які б сприяли співрозмірності покарання за матеріальні збитки навіть у невеликих розмірах, які завдані УВП, сприяє підсвідомому не розумінню правових механізмів настання відповідальності за протиправні дії такого характеру та недостатню готовність до самокерованої правослухняної поведінки в суспільстві. Тобто процес виправлення і ресоціалізації засуджених реалізується не в достатній мірі, що суперечить принципам пенітенціарної служби. Також це стосується і такої категорії як і оцінка ступеню виправлення таких осіб, оскільки вона проводиться не суб'єктивно. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі становить собою не тільки як вираження законної загальнообов'язкової норми в суспільстві, а також, важелем виховного впливу на засуджених, які мають стійку асоціальну поведінку, профілактику безтурботності, стимулювання підсвідомих позитивних правових навичок, в окремих випадках стимулювання до праці і отримання корисних професійних навичок.

Вважаємо, що не достатній рівень імплементації досліджуваної норми в процесі виконання покарання пов'язаний з: 1) змінами у КВК України щодо відміни обов'язкової праці засуджених до позбавлення волі; 2) не достатній рівень професіоналізму персоналу ДКВС України; 3) не досконалість самих положень про матеріальну відповідальність засуджених до позбавлення волі; 4) не досконалий механізм стягнення матеріальних збитків наявними важелями у персоналу УВП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України* 2004, № 3–4, ст. 21. Редакція від 31.03.2023.
2. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Академічний курс, 2009. URL:<http://yport.inf.ua/vpliv-sotsialnoji-izolyatsiji.html> (дата звернення: 03.08.2023).
3. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків, 2008. 240 с.
4. Словник Української мови Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL:<http://sum.in.ua/s/svojechasnyj> (дата звернення: 03.08.2023).
5. Прийма С. В. Принцип своєчасності інтерпретації норм права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки* Том 30 (69) № 6, 2019. С. 30–34. <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/06>.
6. Майданик Р. А. Пропорційність (співрозмірність) і право власності: доктрина і судова практика. *Право України* № 1, 2016. С. 41–54. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_ukr_01_16/ (дата звернення: 07.08.2023).
7. Романов М. В. Дисциплінарна відповідальність засуджених до позбавлення волі. Харків: Фоліо, 2004. 160 с.
8. Богатирьова О. І., Колодчина А. Л. Деякі засоби впливу на засудженого з метою запобігання вчиненню ними нового злочину у виправній колонії України. *Право і суспільство*, № 3, 2020. С. 195–200. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.30>.
9. Богатирьов А., Колодчин Д. Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2022, № 4. С. 214–219. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-214-219>.
10. Настояща У. В. Психологічні аспекти правової свідомості як детермінанти особистості співробітника Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінально-виконавча система: Вчора, Сьогодні, Завтра*, 2018, № 1 (3). С. 182–197.
11. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія. За ред. проф. В. В. Голіні і доц. Л. П. Оніки. Харків : Право, 2015. 192 с.